

FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION For Freedom.

Ukraine

ІНДЕКС

БІЛОРУСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ВІДНОСИН

ВСТУП

Нинішні двосторонні відносини Білорусі та України, мабуть, перебувають на найнижчому рівні за всю свою історію. Після співучасті політичного режиму Лукашенка в повномасштабній агресії Росії проти України весь спектр міждержавної взаємодії скоротився до історичного мінімуму. Для пов'язаних безліччю економічних і суспільних зв'язків, культурно й мовно близьких народів із багатою на паралелі історією, багатівіковим сусідством і схожими геополітичними реаліями перебування у складі більших політичних формувань така ситуація не може бути нормою. Подолання цього трагічного розриву й відновлення добросусідських відносин — завдання, яке українцям і білорусам доведеться вирішувати разом, хоч би яким складним воно здавалося з перспективи сьогодення.

У цьому дослідженні спільна білорусько-українська група експертів за підтримки Free Belarus Center постаралася зробити свій внесок у фіксацію та оцінку поточного рівня відносин між Білоруссю та Україною, запропонувавши методичний інструмент вимірювання динаміки відносин у вигляді періодичних річних зрізів Індексу білорусько-українських відносин. Ми розраховуємо, що об'єктивна оцінка рівня відносин буде затребуваною з боку білоруських та українських політиків, зацікавлених організацій громадянського суспільства й наших колег із експертної та академічної спільноти — безумовно, не тільки в Україні та Білорусі.

Сподіваємося, що це дослідження зробить свій скромний внесок у процес відновлення відносин між Україною та Білоруссю. Ми розуміємо необхідність визначити точку відліку цього відновлення, і тому нас засмучує, але не лякає їх нинішній низький рівень.

Об'єктом вимірювання Індексу є стан взаємовідносин між Україною та Білоруссю. Усі аспекти цих відносин поділено на п'ять основних груп: політичні відносини, безпекові відносини, економічні відносини, суспільні відносини та співпраця в галузях культури, освіти й медіа.

Оцінку стану відносин зроблено на основі анкетного опитування представників офіційних державних структур¹, чинних політиків, представників демократичних сил Білорусі, представників організацій громадянського суспільства, учасників добровольчих формувань, експертів із обох країн. Такий спектр респондентів мав би не лише дати різнобічну оцінку стану відносин, а й сигналізувати ключовим гравцям (decision-makers) про необхідність проактивних дій.

У кожній анкеті респондентам-експертам, розділеним на групи представників експертного та академічного співтовариства (група «експерти»), силових відомств України та силового блоку демократичних сил Білорусі (група «силовики»), політиків і політичних структур (група «політики») пропонували відповісти на 20-25 тематичних запитань щодо співпраці, які торкаються як міждержавного рівня, так і практичних аспектів, важливих для громадян обох країн. Респонденти давали оцінку рівня відносин за кожним із запитань за шкалою від 1 (найнегативніші) до 5 (найпозитивніші). Загалом було опрацьовано 28 анкет.

Для визначення чисельного значення Індексу виводилося середнє значення за всіма оцінками (Значення індексу), а також середнє за кожною з 5 тематичних груп. При визначенні значення крайні оцінки, якщо вони не перевищували 5% від загальної кількості оцінок, відкидалися.

Крім анкетування, скласти змістовне уявлення про стан відносин у різних сферах допомогли 9 напівструктурованих інтерв'ю з респондентами з трьох сфер актуальної взаємодії: практична політика, безпека і військово-силова сфера, а також співпраця у сфері експертизи та досліджень. Описова частина дослідження складається з підсумовування матеріалів, отриманих під час інтерв'ю. У разі прямого цитування слів експерта цитата подається в лапках.

¹ У актуальній ситуації анкетування представників офіційних державних структур Білорусі, на жаль, неможливе, тому воно не проводилося.

1. ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: **1,53**

Загальний стан українсько-білоруських відносин на сучасному етапі характеризується як прикордонний між поганими та найгіршими. Тенденції невтішні: українці в масі своїй сприймають Білорусь як співагресора в контексті війни, тоді як офіційна білоруська сторона та деяка частина суспільства Білорусі розглядає ситуацію як результат зовнішніх чинників і дій самої України, що призвели до ескалації. Експерти наголошують на фрустрації та розчаруванні обох сторін. Українці відчувають незадоволеність як Лукашенком, так і діями білоруських демократичних сил. Очікування білорусів також часто перевищують актуальний рівень пропозицій з боку України.

До 2014 року білорусько-українські відносини були значно кращими, хоча скоріше базувалися на взаємних хибних уявленнях, ніж на глибоких знаннях представників обох країн одні про одних. Після 2014 року і особливо після початку повномасштабної агресії Росії проти України у 2022 році «маятник хитнувся з одного викривлення в інше» й ілюзії про дружбу між народами змінилися розчаруванням, а нерідко й ненавистю. Відсутність відкритого військового конфлікту дає надію, що стосунки в перспективі можуть рухатися до поліпшення. Попри всі обставини, обидві країни залишаються близькими за своєю історією та культурою й розуміють, що в майбутньому їм доведеться відновити зв'язки. Хоч як парадоксально, відсутність знань одні про одних може допомогти білорусам та українцям у найближчому майбутньому. Ефект «чистої дошки» може сприяти порозумінню сусідів, між якими немає глибинних протиріч.

ОФІЦІЙНІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: **1,30**

Офіційні міждержавні відносини між Білоруссю та Україною зараз на межі розриву. Тенденція до погіршення почалася вже після президентських виборів у Білорусі в серпні 2020 року, за результатами яких Україна заявила про тимчасове призупинення стосунків на найвищому та високому рівні². У 2022 році, після вторгнення російських військ в Україну з території Білорусі, відносини між державами кардинально змінилися. Якщо раніше Лукашенка в Україні сприймали скоріше в нейтрально-позитивному ключі (свою роль зіграв значний експорт білоруських товарів + в Україну), то після лютого 2022 року він став асоціюватися з агресією, і це унеможливило підтримку офіційних зв'язків із української сторони на колишньому рівні. Питання полягає в тому, чи здатні ці відносини відновитися після завершення бойових дій за умови збереження Лукашенка при владі.

Дипломатичні відносини зведено до мінімуму, проте їхнього офіційного розриву не було. У Білорусі продовжує працювати посольство України, але з липня 2023 року статус представництва України знижено до рівня тимчасового повіреного у

² <https://belarus.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/346-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-bilorussyu>

справах. Продовжує роботу й консульський відділ посольства України: у його віданні перебуває захист прав політв'язнів-українців, захист прав українських біженців, які втекли від війни через Росію та опинилися на території Білорусі, видача довідок про посвідчення особи у разі втрати документів та інші питання прав українців у Білорусі. Білоруське посольство в Україні фактично припинило роботу в березні 2022 року, а в жовтні 2023 року посла Білорусі в Україні Ігоря Сокола було звільнено з посади. Такий рівень дипломатичного представництва дає змогу підтримувати мінімальні контакти на технічному рівні, зберігати обмежені зв'язки з офіційним Мінськом і вирішувати консульські та інші практичні питання. Зазначимо, що цей рівень іще й мінімізує публічні офіційні прояви ворожості. Восени 2024 року українське МЗС звернулося з двома нотами до білоруських колег, закликаючи їх не піддаватися прагненню Росії втягнути РБ у війну проти України.

Відносини між главами держав українаї напружені. На найвищому офіційному рівні контактів між Олександром Лукашенком і Володимиром Зеленським немає, обидва вдаються до жорсткої публічної риторики один щодо одного. Лукашенко, на думку експертів, сподівався, що Україна «заплющить очі» на його участь в агресії, але цього не сталося. Офіційні заяви МЗС, державних прикордонних служб, військових та інших урядових органів обох країн можуть мати гострий і навіть агресивний характер. При цьому і офіційний Київ, і офіційний Мінськ прагнуть уникати прямої ескалації та відкриття другого фронту на кордоні з Білоруссю, зберігаючи обережну позицію у практиці реальних відносин.

Відносини між українським і білоруським парламентами ніколи не були сильно розвинені через специфіку надцентралізованої білоруської політичної системи, зав'язаної на вертикаль виконавчої влади. У поточних умовах їх практично не існує:

«Що ж стосується відносин на рівні парламентів, то, знову ж таки, ніякого діалогу тут немає. Навпаки, дається взнаки зменшення правової бази, співпраці між урядами і державами. Україна регулярно виходить із двосторонніх договорів із Білоруссю». Наголошуючи на практично повній відсутності офіційних стосунків, усі респонденти підкреслюють наявність прихованих неофіційних контактів, зокрема по лінії спеціальних служб.

Точкою відліку для ще більшого погіршення відносин може стати пряма участь Білорусі у військовій агресії або повторне використання території Білорусі російськими військами для нового вторгнення чи масованого удару по Україні. У цьому разі, за прогнозами експертів, для свого захисту Україна завдаватиме ударів по «легітимних цілях» на території Білорусі й не буде розбирати «за знаками розрізнення або шевронами, білорус ти чи росіянин».

У такому ж ключі звучить і заява МЗС України від 25 серпня 2024 року щодо недружніх дій Республіки Білорусь, де прямо йдеться про те, що у разі необхідності самозахисту «всі скупчення військ, військові об'єкти та шляхи постачання на території Білорусі будуть законними цілями для Збройних Сил України»³. Коли це станеться, можна буде говорити про початок війни між Білоруссю та Україною, якої поки що вдається уникнути.

³ Заява МЗС України щодо недружніх дій Республіки Білорусь. Опубліковано 25 серпня 2024 року, <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-nedruzhnih-dij-respubliki-bilorus>

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ З ДЕМОКРАТИЧНИМИ СИЛАМИ

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: 1,80

Відносини між українською владою та білоруськими демократичними силами залишаються обмеженими. Регулярні контакти з боку України відбуваються переважно на середньому політичному рівні: на рівні політичних радників, депутатів парламенту, посла з особливих доручень, до компетенції якого належить вибудовування відносин із політичними центрами Білорусі. Зустрічі представників білоруської опозиції з українськими офіційними структурами на найвищому рівні, як-от офіційна зустріч між Світланою Тихановською та президентом Володимиром Зеленським, залишилися нереалізованими. Офіційних форматів регулярної взаємодії демократичних сил і офіційного Києва (за зразком EU Consultative Group, Консультаційної групи Ради Європи, Стратегічного діалогу білоруських демократичних сил зі США) не встановлено. Взаємодія обмежується форматами спільних конференцій, експертних форумів, ситуативних зустрічей.

Від початку 2024 року спостерігається позитивне зрушення в риторичній українській стороні щодо білоруських демократичних сил. Якщо після подій у Білорусі 2020 року з боку і української громадськості, і громадянського суспільства, і низки депутатів Верховної Ради звучала переважно критика, пов'язана з нездатністю демократичних сил домогтися змін, як це зробили українці під час Майдану, то зараз тональність пом'якшилася й українська сторона стала відкритішою для діалогу.

Експерти зазначають, що після призначення Ігоря Кизима де-факто спеціальним представником МЗС України з питань Білорусі відносини з білоруськими демократичними силами покращилися. Його відкритість до взаємодії з широким спектром білоруських демократичних сил («від Зенона Позняка до Світлани Тихановської»), прагнення розробити стратегію України щодо Білорусі, компетентність у білоруських питаннях та просто поява в його особі уповноваженої контактної особи надали певної структурованості взаємодії з білоруськими демократичними силами.

Однак, попри наявність контактів, українська сторона обережно ставиться до перспективи підвищення рівня відносин. Це пов'язано з бажанням уникнути подальшої ескалації та участі Білорусі у війні на боці Росії. Крім того, в українській стороні є сумніви щодо суб'єктності білоруських демократичних сил; відповідно, українська влада продовжує перейматися питанням, що конкретно ці сили можуть запропонувати Україні. Поки що діалог існує, але він залишається в рамках окремих транзакційних відносин, без глибокої залученості. Верховна Рада і депутати групи «За демократичну Білорусь!» підтримують контакти з Офісом Світлани Тихановської, Об'єднаним Перехідним Кабінетом і Координаційною радою, але ці контакти лишаються на стадії розвитку.

2. ВІДНОСИНИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: 1,49

ОФІЦІЙНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ

Офіційна взаємодія силових структур України та Білорусі в умовах поточної військової агресії практично відсутня. Контакти між силовиками і спецслужбами зведені до мінімуму, тому вирішення таких необхідних практичних питань, як обмін військовополоненими, повернення громадян України через територію Білорусі, чи уникнення військової ескалації, дуже ускладнене. При цьому неформальні зв'язки на особистому рівні досі можливі. Зокрема, експерти висували припущення, що серед представників старшого покоління військових і силових структур, яких об'єднує радянська система підготовки, такі контакти можуть сприяти досягненню тактичних або особистих цілей.

Кордон між Україною та Білоруссю закрито, фізичне сполучення зупинено, а прикордонні переходи не функціонують (крім одного, доступного для перетину громадянами України з Білорусі в Україну). Мінімально необхідна взаємодія при цьому все ж може відбуватися: щонайменше «прикордонні служби перебувають у візуальному контакті одна з одною». Такі контакти можуть супроводжуватися «обміном повідомленнями на білбордах» або образами — як це було у випадку з відомим листом голови Державної прикордонної служби України. Ситуація відображає загальну ворожу атмосферу, але прямих агресивних дій немає.

Зберігається взаємодія сторін щодо обміну військовополоненими: у деяких випадках під час обмінів військовополонених між Україною та Росією вони спочатку переміщуються на територію Білорусі ⁴. У червні 2024 року Україна отримала своїх ув'язнених із білоруських в'язниць ⁵, тоді як Білорусь не забирила своїх полонених, які воювали на боці Росії. Така ситуація може вказувати на те, що Білорусь у переговорах з Україною виконує вказівки Москви, а не діє самостійно.

Україна не співпрацює з Білоруссю по лінії взаємодії правоохоронних органів, боротьби зі злочинністю тощо — зокрема й через масові порушення прав людини та політичні переслідування в Білорусі, які українська влада вважає кримінальними злочинами. При цьому, на думку одного з білоруських експертів, «випадків передання в Росію або Білорусь білоруських опозиціонерів або білоруських добровольців не було. Але нічого не можна виключати [...], тому що в Україні дуже специфічна правова система і судова система, політична система, тому я б не сказав, що ризику немає і абсолютно всіх гарантій буде дотримано. Так що це такий складний нюанс».

Хоча точної інформації про рівень взаємодії спецслужб (СБУ, КДБ, розвідслужби тощо) немає, експерти кажуть про можливість існування прагматичних контактів з питань, які зачіпають життєво важливі інтереси безпеки України. Ці контакти можуть бути закритими й відбуватися для запобігання прямим зіткненням або вирішення специфічних завдань, однак на офіційному рівні співпраця між усіма силовими структурами лишається мінімальною й радше символізує стан передвоєнної напруженості.

⁴ <https://reform.news/115-rossijskih-voennyh-nahodjatsja-v-belarusi-posle-obmena-voennoplennymi-s-ukrainoj>

⁵ <https://reform.news/115-rossijskih-voennyh-nahodjatsja-v-belarusi-posle-obmena-voennoplennymi-s-ukrainoj>

ВІДНОСИНИ З ДЕМОКРАТИЧНИМИ СИЛАМИ

Взаємодія між офіційними структурами України та білоруськими демократичними силами в галузі безпеки залишається обмеженою. На думку українських експертів, основна проблема полягає в тому, що білоруські демократичні сили не мають ані власних військових ресурсів, ані значного людського ресурсу, що робить їхню суб'єктність у безпекових питаннях вкрай слабкою. Саме посилення безпеки та обороноздатності сьогодні є пріоритетом для України. Будь-які проєкти, пов'язані з білоруськими силами, можуть здійснюватися тільки під патронатом України та за її схвалення. Деякі проєкти, як-от організація полку Кастуся Калиновського або білоруської роти в складі 79-ї штурмової бригади Збройних Сил України, існують, але їх складно назвати масштабними. Зокрема, на думку деяких українських експертів, білоруські добровольчі формування мають слабкіше озброєння, ніж озброєння російських формувань у складі Збройних сил України, а діяльність Російського добровольчого корпусу (РДК) набагато інтенсивніше висвітлюється українськими медіа,

«... (якщо) порівняти, наприклад, ступінь озброєності РДК чи інших російських формувань та ступінь присутності російських добровольчих формувань в інформаційному просторі та присутність білоруських формувань та ступінь озброєності російських формувань у ЗСУ, а також ступінь присутності білоруських формувань та ступінь присутності російських формувань у ЗСУ».

Білоруські експерти дивляться на ситуацію дещо оптимістичніше і зазначають, що білоруські добровольці, які воюють на боці України, є важливим елементом взаємодії двох держав. Україна надає можливості для формування білоруських військових підрозділів, що потенційно створюють «основу та інфраструктуру для відродження білоруської армії». Білоруське добровольче формування «Полк Кастуся Калиновського», що діє у складі Збройні сили України (ЗСУ), взаємодіє з українськими спецслужбами, зокрема з Головним управлінням розвідки України (ГУР) і Службою безпеки України (СБУ). Крім того, триває взаємодія групи білоруських кіберпартизанів зі спецслужбами України щодо верифікації громадян Білорусі для запобігання проникненню російської агентури на територію України. Можлива також співпраця між деякими білоруськими структурами (зокрема, ВУРОЛ) і спецслужбами України в організації партизанських акцій (підрив російського літака на базі в Мачулищах під Мінськом).

Білоруські добровольці (полк Калиновського та інші підрозділи) формально інтегровані до складу Збройні сили України (ЗСУ), однак їм заважає низка обмежень. Однією з ключових проблем була відсутність легалізації та можливості отримання українського громадянства, що ускладнювало їхнє перебування на території України після завершення контракту. Наразі завдяки ухваленню відповідного закону Верховною Радою України процес набуття громадянства для іноземців-добровольців, включно з білорусами та членами їхніх сімей, буде спрощено. Однак залишаються й інші проблеми, як-от з отриманням статусу учасника бойових дій (УБД), який надає соціальні пільги, з доступом до банківських послуг, із можливістю просуватися на службі вище за звання сержанта, участі у волонтерській роботі тощо. Станом на жовтень 2024 року на розгляді у Верховній Раді перебуває законопроект, який дозволяє іноземцям та особам без громадянства отримувати офіцерські звання у складі Сил Оборони України, який може допомогти у знятті деяких обмежень.

На більш офіційному рівні у взаємодіях між Україною та структурами білоруських демсил (наприклад, Об'єднаним перехідним кабінетом (ОПК)) позитивних проривів нема, хоча безпекові контакти та зустрічі з представниками ОПК відбувалися і відбуваються відносно регулярно.

Таким чином, співпраця України з білоруськими демократичними силами в галузі безпеки не є масштабною і не виходить на рівень серйозної офіційної взаємодії на державному рівні.

3. ЕКОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: **1,64**

Інтерв'юер: *Що особливого можна відзначити в поточних економічних відносинах?*

Експерт: *Те, що вони фактично померли.*

Економічні зв'язки України з Білоруссю зведено до історичного мінімуму після 2022 року. Якщо 2021 року сума товарообігу між країнами становила майже 7 мільярдів доларів, то до 2023 року він скоротився більш ніж на 99% і становив лише 23,3 мільйона доларів. Очікується, що 2024 року цифри будуть іще нижчими. Це вказує на подальше погіршення економічних відносин. Проте якісь відносини існують, і вони не повністю розірвані: «Буквально вчора угорці заявили про певну домовленість щодо транзиту газу і нафтопродуктів через територію Білорусі й України. Це значить, що певна комунікація, можливо, через партнерів, можливо, на цих нейтральних майданчиках, триває»

Ведення бізнесу громадянами Білорусі в Україні та українськими громадянами в Білорусі можливе, але цей бізнес стикається з низкою перешкод і обмежень. На початку війни активи білоруських компаній в Україні було заморожено або заарештовано, а деяку частину потім було продано з аукціонів. Для громадян Білорусі в Україні існують проблеми легалізації, які позначаються на питаннях відкриття та ведення бізнесу, — зокрема, проблеми відкриття рахунків, функціонування банківських карток тощо. Для громадян України білоруського походження додаткових проблем із веденням бізнесу в Україні не з'явилося: «Тобто переслідування за національною ознакою немає».

У Білорусі ситуація менш драматична: і українці можуть відкривати і вести бізнес на загальних підставах, хоча, на думку деяких експертів, на початку війни їм «було дуже недобре».

З огляду на попередній обсяг бізнес-контактів, навіть сьогодні «бізнеси намагаються знаходити можливості, щоб так чи інакше співпрацювати». Через складнощі ситуації така взаємодія часто відбувається через фірми-посередники, треті країни або сірі схеми. Зокрема, продукція з окупованих територій привозиться до Білорусі, а частина білоруської продукції через треті країни потрапляє в Україну.

4. МЕДІА

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: **1,55**

У медіапросторі відносини несиметричні. Інтерес до білоруської теми в українських медіа був особливо виражений на початку 2022 року, коли основною темою лишались можливі дії Білорусі в повномасштабній війні. Згодом інтерес до Білорусі знизився, але її присутність у медійному просторі України зберігається. Періоди зростання уваги пов'язані з новинами або висловлюваннями про загострення військової ситуації з боку Білорусі:

«В Україні зазвичай білоруська тема піднімається під час будь-яких загострень: обстрілів, прольотів дронів або заяв Лукашенка. У позитивному порядку денному це питання зачіпають деякі експерти, як-от Євген Магда, з його відомою концепцією “1000 кроків назустріч одне одному”. Але таких експертів не скажу, що багато. Здебільшого в медійному полі переважає негативна конотація щодо офіційної Білорусі, Лукашенка і білоруського народу зокрема».

Білоруські експерти й демократичні політики регулярно беруть участь у прямих ефірах і активно представлені на українському телебаченні. Українські коментатори здебільшого фігурують у білоруських недержавних медіа та незалежних каналах, таких як Єврорадіо. У білоруських державних медіа українські експерти трапляються рідко.

Цікаво, що до 2023 року білоруські спікери мали можливість виступати на українських медіа білоруською мовою. «Зараз запроваджено закон про квоти на українських медіа, і фактично це виглядає так: білоруський спікер говорить або російською, або англійською, а його перекладають українською».

У білоруських незалежних медіа Україна розглядається як природний союзник у боротьбі проти спільного ворога, і це відбивається на підтримці та співчутті до України. У державних медіа значно переважають російські пропагандистські наративи, а також негативна конотація щодо України, її влади та народу.

В українському медійному просторі, на думку українських експертів, щодо білорусів практично не використовується мова ненависті, за винятком негативних коментарів про Лукашенка і його режим. Деякі білоруські експерти зазначають, що мова ненависті може з'являтися і на сторінках українських медіа щодо білорусів загалом. У білоруських державних медіа мова ненависті фігурує в контексті негативного зображення України та українського народу, а також її відповідальності за війну. «Якщо говорити про білоруські державні медіа, то там домінують російські пропагандистські наративи, які майже повністю захопили простір. Лише зрідка з'являються більш нейтральні висловлювання про те, що з українцями потрібно жити разом і таке інше. Причому, як не дивно, такі висловлювання часто виходять безпосередньо від самого Лукашенка, частіше, ніж від його помічників».

5. КУЛЬТУРА, ОСВІТА, СУСПІЛЬСТВО

ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ: 1,48

Культурні відносини між Україною та Білоруссю останніми роками значно ускладнилися. Раніше, до початку 2022 року, в Україні виходило багато перекладів з білоруської, які можна було знайти в українських книгарнях. Однак від початку 2022 року такі випадки стали вкрай рідкісними. Проводяться окремі культурні заходи та перфоманси, але вони, як правило, мають локальний характер, орієнтовані на вузьке коло людей, які знайомі з реаліями Білорусі або мають зв'язки з білорусами, й тому менш доступні для широкої публіки. Відсутність яскравих культурних постатей, подібних до Сергія Міхалка, який був відомим в Україні та став символом Революції гідності, також дається взнаки. Експерти зазначають, що для розвитку культурних відносин «не вистачає свіжої ідеї, свіжого імпульсу».

В Україні ведуться серйозні дискусії про необхідність виключення з публічного поля не тільки російської, а й білоруської культури. Основними фігурантами таких дискусій є люди, які ще три роки тому підтримували білоруських культурних діячів. Хоча деякі артисти продовжують підтримувати білоруський контекст, це скоріше маргінальна ситуація. Мало хто з українських діячів культури готовий висловлюватися позитивно про Білорусь — їхні позиції радше нейтральні або негативні.

Ситуація в освітній сфері також не менш складна. У 2022 році було розірвано Угоду про взаємне визнання дипломів про вищу освіту. Раніше існували можливості для вивчення білорусистики в українських університетах, проте з 2022 року ці можливості різко скоротилися. У Київському університеті імені Тараса Шевченка курси білорусистики частково відновлено, але загалом ситуація залишається складною. Наприклад, білоруські дослідники стикаються з труднощами доступу до українських архівів, оскільки відповідний регламент відсутній і звернення до керівництва цих установ не дають результатів. З іншого боку, запропоновано програми навчання для білоруських добровольців в університетах України, і у 2024–2025 навчальному році перша група студентів вступатиме за пільговою програмою.

У Білорусі викладання курсів з історії та культури України ведеться в рамках двох приватних курсів з історії Росії та України (історичний факультет БДУ, кафедра історії Росії). Окремого курсу або спецкурсу з історії України там немає. У сфері політики пам'яті спостерігається суперечлива ситуація. З одного боку, в Україні перейменовували назви вулиць і пам'ятних місць, пов'язаних із Білоруссю. З іншого боку, завдяки полку Кастуся Калиновського стало відоме ім'я Кастуся Калиновського, а в містах перейменовували вулиці на честь Калиновського і полеглих білорусів — тобто, попри складні міждержавні відносини, певна пам'ять і визнання залишаються. Відносини між білоруським та українським суспільством помітно змінилися після 2022 року. Якщо раніше ставлення до білорусів було позитивним, то зараз, за даними деяких соціологічних досліджень, близько 50% українців ставляться до білорусів негативно, і лише трохи більше 30% висловлюють позитивне ставлення. Однак, на думку експертів, за більш детального аналізу можна помітити, що «для обох

суспільств характерне більш негативне ставлення до держави як такої, аніж до людей», і на прикладі українців видно, що 87% з них мають негативне ставлення саме до білоруської держави. Деталізованіші дослідження показують краще ставлення українців до тих білорусів, які проживають в Україні — отже, глибший аналіз усе ж таки фіксує певні позитивні моменти сприйняття громадян Білорусі. Негативне ставлення до білорусів інколи проявляється на побутовому рівні:

«Є випадки відмови в обслуговуванні білорусів у нотаріусів, юристів, міграційної служби. На біженство складно подати документи. У прифронтовій зоні ставлення набагато краще».

«Чотири рази мене знімали з поїзда. Допити. Коректно. Загалом була проблема у 2022 р. Позбавляли ВНЖ людей. Зараз ця проблема не така гостра».

Серед білорусів спостерігається схожа тенденція: половина з них (54% на грудень 2023 року)⁶ ставиться до українців позитивно. Експерти підкреслюють, що білоруси також «мають більш негативне ставлення саме до держави, аніж до людей», а в збереженні позитивних установок до українського суспільства «відіграє роль пам'ять про моменти спільної співпраці, взаємодії, прикордонного співробітництва, якихось міжособистісних зв'язків, сімейних, дружніх, робочих».

Експерти зазначають, що сприйняття спотворює взаємна стереотипізація, дуже слабке знання суспільств одне про одного та спотворення сприйняття через призму російського інформаційного впливу.

«Наприклад, існують звинувачення в тому, що білоруси не протестували у 2022 році, коли Білорусь стала співучасницею російського вторгнення. Ці наративи, які, в принципі, не відповідають реальності в Білорусі, свідчать про те, що між нами немає сталого постійного діалогу, який дав би змогу добре розбиратися в ситуації в кожній країні. Однак, імовірно, до білорусів зараз ставляться з більшим розумінням, ніж на початку 2022 року, тому що з моменту обстрілу з білоруської території минуло багато часу. І тому це ставлення стало більш нейтральним».

«...мені здається, що в українців стереотипів про білорусів було більше, ніж у білорусів про українців. Це така специфіка менших народів. [...] Ми, білоруси, дуже уважно слідкували за тим, що відбувається на Майдані, що відбувається в перші роки війни на Донбасі, а українська сторона не так уже й сильно розумілася на тому, що відбувалося в нас 2020 року. Це цікава тенденція, не знаю. Я не претендую на академічність, але мені здається, що так працює. І багато українських громадських діячів, загалом, українське суспільство думає, що білоруси зрадили українців, що вони не такі вже й хороші брати й сусіди».

«...у білоруському суспільстві ситуація складна, тому що частина суспільства, яка підтримує Лукашенка і Росію, вважає, що українці продалися Заходу. Причому є градація такої думки: з одного боку, частина суспільства вважає, що продалася тільки еліта, інша частина вважає, що продалася вся країна».

Для демократично налаштованих білорусів у 2022 році було характерне значне зростання підтримки України. Однак зростання негативного ставлення до всіх білорусів — як до тих, що підтримують Лукашенка, так і до «незалежних», призвело

⁶ Ставлення білорусів до війни та зовнішньої політики. Результати опитування громадської думки, проведеної з 8 по 14 листопада 2023 року. Chatham House, <https://belaruspolls.org/wave-17>

до охолодження ставлення демократичної частини білоруського суспільства до України. «Це відразу видно за обсягом донатів, за обсягом підтримки, рівнем суспільної дискусії, яка стосується українських питань. Тож тут, на жаль, я бачу таку негативну тенденцію, хоча останнім часом вона почала більш-менш вирівнюватися, як з боку українців, так і з боку білорусів».

Деякі експерти підкреслюють, що нам необхідно працювати з громадянським суспільством України, демонструючи, що між білорусами загалом і режимом не можна ставити знак рівності. Приклад із білоруськими добровольцями, до яких в українського суспільства склалося позитивне ставлення, може створити позитивну динаміку і в інших сферах співпраці.

Через війну кількість міжлюдських контактів драматично скоротилася. Усі контрольні та прикордонні пункти, крім гуманітарного каналу для повернення українців у Домановому, закриті. Перетин кордону можливий тільки через Польщу. У 2022 році Білорусь не відкрила кордон для українців, які перебували на тимчасово окупованих територіях: «Це не означає, що українці могли туди їздити. Це означало, що десь на нейтральній території між Білоруссю та Україною відбувався мінімальний товарний обмін, була можливість доставляти ліки та продукти». Однак такі взаємодії були спорадичними і швидко припинилися.

«Прикордонна співпраця, яка існувала раніше, коли українці та білоруси могли вільно відвідувати одне одного, більше не діє. Туристична сфера також зникла: до початку повномасштабного вторгнення до Львова щоденно приїжджало кілька автобусів із білоруськими туристами, які гуляли, перебували тут, ходили на екскурсії. Тепер цього немає і бути не може. Білоруси не можуть поїхати на море в Україну, українці не можуть відвідати Мінськ чи інші білоруські міста. Війна створила тріщину між сім'ями».

6. ЗАГАЛЬНІ ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ

	ЗНАЧЕННЯ ІНДЕКСУ
Політичні відносини	1.53
Відносини в галузі безпеки	1.49
Економічні відносини	1.64
Відносини в царині медіа	1.55
Суспільні, культурні та освітні відносини	1.48
Загальне значення індексу:	1.55

Таблиця 1. Загальне значення індексу та значення за групами відносин

Рис. 1. Значення індексу

Рис. 2. Значення індексу за групами відносин

ОФІЦІЙНІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ВІДНОСИНИ З ДЕМОКРАТИЧНИМИ СИЛАМИ БІЛОРУСІ

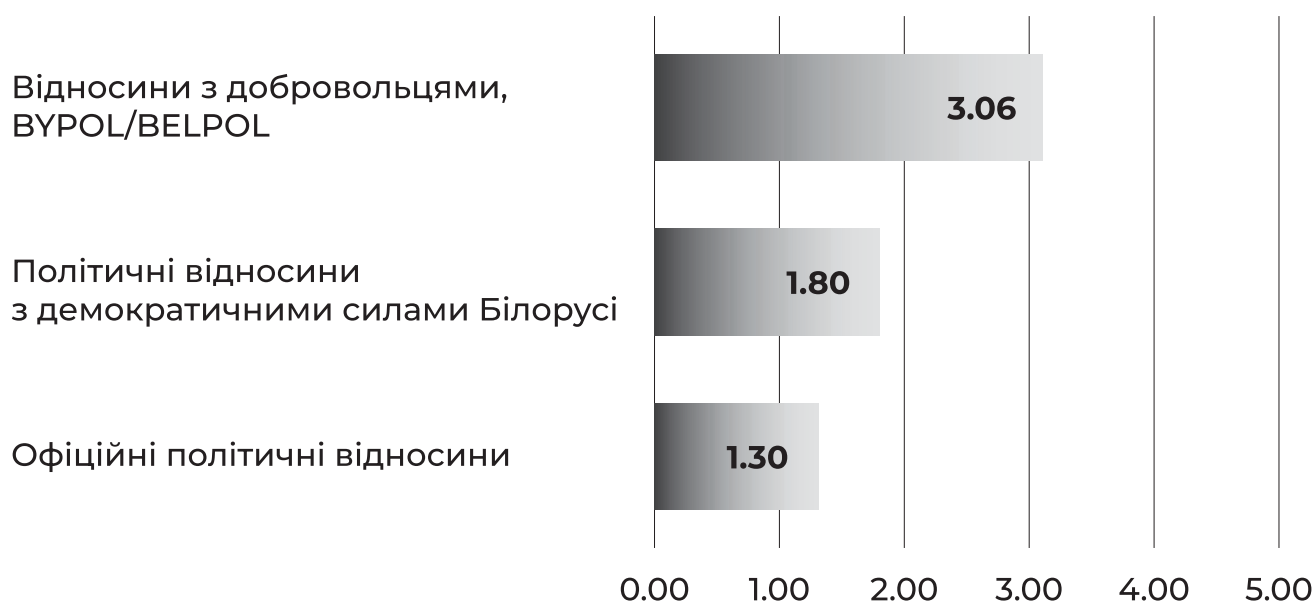

Рис. 3. Офіційні політичні відносини і відносини з демократичними силами Білорусі

7. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Дані індексу дають змогу зробити низку висновків:

1. Відносини між Білоруссю та Україною до 2024 року скоротилися до критичного мінімуму в усіх сферах взаємодії. У багатьох випадках експерти констатували відсутність будь-яких відносин учзагалі, особливо на офіційному рівні.
2. Основний фактор, який призводить до такого стану справ, — війна і співучасть Білорусі в російській агресії. Відповідно, завершення бойових дій може стати точкою відліку для відновлення білорусько-українських відносин.
3. Війна негативно вплинула на взаємне сприйняття двох народів. Українці часто сприймають білорусів через призму політики режиму Лукашенка, пов'язаної з підтримкою Росії, що викликає невдоволення, розчарування, а іноді й зрозумілу ненависть до співагресора. З іншого боку, в білоруському суспільстві частина населення, яка підтримує Лукашенка і Росію, сприймає українців як таких, що «продалися Заходу», й це також сприяє напрузі.

- 4.** Білоруське суспільство не є однорідним у своєму ставленні до України. З одного боку, в ньому існують демократично налаштовані білоруси, які підтримують Україну, а з іншого — проросійські, вороже налаштовані до українців. Цей внутрішній поділ ускладнює стійкий діалог між суспільствами.
- 5.** Важливою умовою для поліпшення стосунків між українським і білоруським суспільствами є завершення війни та збереження територіальної цілісності України. Незважаючи на усталені стереотипи та пропаганду, існує ймовірність того, що після війни стосунки можуть покращитися — особливо якщо буде продовжено експертний діалог, діалог на рівні громадянського суспільства, контакти в галузі культури й освіти та міжособистісну взаємодію.
- 6.** Українському та білоруському суспільствам необхідний глибший діалог і взаєморозуміння. Білоруси потребують підтримки у відділенні свого народу від режиму Лукашенка.
- 7.** Політична взаємодія України з демократичними силами Білорусі складається дещо краще, ніж взаємодія з офіційною білоруською владою. Однак і ця взаємодія дуже обмежена. Найбільш позитивний рівень відносин складається з білоруськими добровільними формуваннями, які воюють на боці України.
- 8.** Одним зі шляхів відновлення двосторонніх відносин може бути трансляція українського досвіду в частині розвитку місцевого самоврядування, декомунізації, формування спільних наративів Балто-Чорноморського регіону.
- 9.** Об'єктивною умовою потепління відносин двох країн можна назвати і відхід Лукашенка від влади. Ця гіпотетична сьогодні подія завдяки зміні актора може дати імпульс двосторонньому діалогу.
- 10.** Радше позитивним фактом можна вважати поширене розуміння того, що Білорусь іде власним шляхом і навряд чи здатна піти українським шляхом ні сьогодні, ні в майбутньому, але також добровільно не стане частиною Росії. Однак врахування та використання українського досвіду пострадянського періоду для розвитку та реформ у Білорусі може підвищити рівень двосторонньої довіри та розширити актуальне поле взаємодії.

ЗМІСТ

Вступ	02
Методологія	03
1. Політичні відносини	04
2. Відносини у сфері безпеки	07
3. Економічна взаємодія	09
4. Медіа	10
5. Культура, освіта, суспільство	11
6. Загальні значення індексу	13
7. Висновки та рекомендації	15

АНДРІЙ ЄГОРОВ

Громадський діяч, білоруський методолог та політолог. З 1999 року пройшов шлях від рядового волонтера організації громадянської громади до лідера буйних громадських організацій та ініціатив. Є гендиректором Міжнародного НДА "ЄвроБілорусь". У 2013—2015 роках з'являвся національним координатором Форуму громадянської громади Східного партнерства (ФГС УП) па Білорусі, а у 2014—2015 роках — співстаршиною Кірівницького комітету Форуму громадянської спільноти Східного партнерства. Координатор па міжнародній допомозі в Офісі Світлани Ціхановської (2022-2023). Спікер Координаційної ради Білорусі другого складу (2023-2024). Учасник мінської методологічної спільноти, колега білоруського філософа Володимира Мацкевича.

ЄВГЕН МАГДА

Кандидат політичних наук, доцент. У 1996 році закінчив з відзнакою історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у 2006 році – захистив кандидатську дисертацію на тему «Регіональний конфлікт на Близькому Сході у глобальному контексті».

Доцент Видавничо-поліграфічного інституту НТУУ КПІ імені Ігоря Сікорського, де читає курси «Політконсалтинг, перед-вборчі технології та політична реклама», «Діяльність медіа в умовах гібридної війни», «Міжнародний імідж України». Автор досліджень «Гібридна війна: вижити та перемогти» (Харків, 2015), «Гібридна агресія Росії: уроки для Європи» (Київ, 2017). Разом з Тетяною Водотикою написав книжку «Ігри відображень: якою Україну бачить світ» (Харків, 2016). У 2017 році у видавництві «Клуб сімейного дозвілля» вийшла книжка «Шостий. Спогади про майбутнє» - дослідження про українських президентів.

З квітня 2017 року – член Громадської ради при МЗС України, з грудня 2017 року – член Громадської ради при Міністерстві інформаційної політики. З січня 2018 року – директор НУО «Інститут світової політики». Експерт iSANS.

РОЗА ТУРАРБЕКОВА

Доктор історичних наук. Закінчила історичний факультет Казахського національного університету (КазНУ) імені Аль-Фарабі (1987 -1992), аспірантуру за спеціальністю «Історія міжнародних відносин і зовнішньої політики» (1992-1995), захистила докторську дисертацію на тему «Зовнішня політика Президента Росії (теоретичні та практичні аспекти)» (1997), викладач кафедри міжнародних відносин КазНУ (1993-1996), заступник декана факультету міжнародних відносин університету «Кайнар» (Алмати) (1997-1998 рр.);

Доцентка Білоруського державного університету - БДУ (1999 - 2022), активістка Білоруської вільної профспілки в БДУ, запрошена дослідниця в Університеті Юстус-Лібиха (Гіссен, Німеччина) і стипендіатка DAAD (вересень 2022 - квітень 2023), Почесна членкиня IGSD (Ворікський університет, Великобританія). Наукові інтереси: євразійські регіональні організації та інтеграційні проекти, зовнішня політика Республіки Білорусь, ісламізм і політичні процеси в Центральній Азії.

FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION For Freedom.

Ukraine

